

УДК 821.161.2-4Гончар.09

ПРОВІДНІ МОТИВИ Й КОМПОЗИЦІЯ ЗБІРКИ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА «ЯПОНСЬКІ ЕТЮДИ»

Наталя Борисенко, канд. філол. наук, доц.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
natalja.borisenko@gmail.com

Стаття присвячена аналізу збірки нарисів Олеса Гончара «Японські етюди», яка як цілісне утворення ще не була проаналізована. Доведено, що цілісність збірки ґрунтується на спільному підложжі її мотивів. Проаналізовано й образ Японії у книзі, обґрунтована її письменницько-публіцистична природа.

Ключові слова: збірка, мотив, композиція, образ, письменник, нарис.

Творчість Олеса Гончара — багатогранна й різноманітна. Сьогодні відбувається переосмислення спадщини класика літератури ХХ століття: акцент на загальногуманістичних і поетологічних цінностях його прози стає ключовим у дослідженнях останніх років [1; 6; 7].

О. Гончар, голосно заявивши про себе як про письменника великого епічного жанру («Прапороносці», «Тронка», «Бригантина»), у 50–60-х рр. ХХ століття активно пише нарис, навіяні відвідуванням різних країн і місцевостей. Так, відвідування Чехії і Словаччини стало підґрунтям нарису «Зустрічі з друзями» (1950), більшість матеріалу якого склали спогади про звільнення від німецької окупації цих територій і спілкування з колегами й побратимами. Візит до Китаю став основою «Китайських нарисів» (1951), розповідь про Данію — це цикл «Берег його дитинства» (1960), про Японію — «Японські етюди» (1961). Пізніше авторові довелося побувати в Таїланді і написати про це в циклі «Орхідея з тропіків» (1981), Португалії («На землі Камоенса» (1985), Канаді («Відкриття Альберти» (1992). У Гончара є й декілька нарисів про мандри Україною: тут чільне місце відводиться Каневу, де похований великий Т. Шевченко, а створений після відвідування могили Кобзаря нарис «Канівський етюд» (1982) заслуговує на окреме дослідження, адже написаний не без впливу І. Нечуя-Левицького і його славнозвісного твору «Шевченкова могила».

Попри той факт, що вказані твори побачили світ кілька десятиліть тому, належно вони так і не були проаналізовані. Окремі зразки аналізу подорожнього жанру О. Гончара ми знаходимо в працях В. Галич

[2; 3], детально ж збірка «Японські етюди» як системне утворення не вивчалася. Саме цю прогалину ми й усуваємо в цій статті.

Усі нариси Гончара будуються на документальності й вимислі, в них потужне репортажне начало, у текстах багато описів, зорових образів. Ось приклад із «Японських етюдів»: «Діти в Японії оточені загальним піклуванням і любов'ю (та де їх не люблять!). І малеча, здається, віддячує рідним тим самим. Діти, як правило, гарно виховані. Ми бачили, як дбайливо школярі доглядають квіти, з якою повагою ставляться до дорослих у трамваї чи у вагоні поїзда. Приємно дивитися, коли ці рум'янолиці малюки рано-вранці поважно крокують до школи засвоювати премудрості своїх предків. Вискочивши з класу на перерву, вони не бешкетують, не б'ються портфелями, хлопці не смикають дівчаток за кіски — їх більше приваблюють дитячі спортивні ігри. Не знаю, наскільки це точно, але японці запевняють, що в школі у них відсутня проблема дисципліни» [4, с. 457].

Цикл «Японські етюди» побачив світ 1961 року і написаний під враженнями відвідування Японії в складі радянської делегації. Олесь Гончар назвав свої твори етюдами, у такий спосіб окресливши їх мету й призначення: передати враження від побаченого, окреслити провідні риси сприйнятого й осмисленого, окремо зупинитися на прикметних моментах, місцях, подіях, постатях, відтак створити певну цілісність, збудовану на мозаїчному поєднанні уламків текстів, із котрих вимальовується щось значно більше: образ країни Висхідного Сонця, яка напрочуд сподобалася письменнику. «Японські етюди» О. Гончара (1961) містять у собі тонкі спостереження над життям далекосхідної заморської держави, що її мешканці називають Ніхон, а в Європі — Японія. Олесь Гончар використав багатий арсенал лексичних засобів, тропів, синтаксичних фігур, щоб передати враження від побаченого й пережитого в цій країні, яка «відкриває вам то хвилясте пасмо невисоких гір та пагорбів, то м'яко переходить у роздолля долин, то саяне блакиттю нежданої затоки, то виставить буйно квітуче дерево коло шляху, то розгорне перед вами сонячну, вільну океанську широчінь з її зеленіючим безмежжям...» [4, с. 449]. Публіциста усебічно цікавить екзотика Сходу. Олесь Гончар майстерно й вишукано помічає національне дерево Японії сакуру, «далеку сестру нашої української вишні» [4, с. 452], його приваблюють і незвичні інтер'єри, і екзотична природа, і люди зі своїм особливим світоглядом.

«Подорожні враження українського письменника часто складаються з фіксування небачених удома дрібниць, які відтворюють неповторний місцевий колорит. Незакінченість окремих фрагментів тексту викликає цікавість у читача, змушує його творчо домислити недомовлене публіцистом, пов'язати побачене в далекому 1961 році з сучасними проблемами, які сьогодні турбують людство» [3].

Японія у збірці О. Гончара зображена такою, що моделює концептуальну картину його письменницько-публіцистичного дискурсу. Це концепт, який є «базовим пунктом», на якому тримається дискурс, є текстотвірною і текстоформуючою структурою твору дописувача.

Саме образ Японії постає тим елементом структури збірки, який працює на його ідею — пошуку людиною шістдесятих років ХХ століття тожсамості. Письменник вибудовує проблемно-аналітичний і художній простір водночас, а концептуальне поле створює унікальний поліфонізм, отже образ Японії, як ключовий, набуває нових континуально-сміслових рівнів. Цей образ постає свідомісною одиницею авторського мислення О. Гончара, здатного інтерпретувати різноманітні факти представленого потоку фактів і образів, надавати їм цілісно-структурної та ідейно-художньої послідовності та широти осмислення.

Звісно, автор створює «свій» образ Японії, тобто такий портрет країни, котрий «пропущений» крізь власну свідомість, тобто відображений і трансформований у авторській свідомості образ, адже на реалії побаченого накладається флер авторського мислення, особистого переосмислення його рис і діяльності. Однак не можна не констатувати, що все ж таки в основі створення цього образу — документалізм (збірці бракує фотографій, які, вочевидь, були). У публіцистиці в основі документалізму — відтворення дійсних фактів життя. В. Здорова писав з цього приводу, що автор «без натури» не може писати. Це б суперечило самій природі жанру...», однак «писати з натури — не значить копіювати» [5, с. 145].

Мета збірки — зацікавити читача екзотичною країною, зафіксувати і закріпити свої враження й спостереження, провести певні паралелі між світом тоді радянської людини і японця. Саме з цією метою автор одразу на початку говорить про Японію як про красиву країну, і ця краса — поза часом, поза простором, вона просто іманентно властива цій країні. Проілюструємо це фрагментом початку твору: «У японців надзвичайно розвинуто чуття краси. Вони кохаються в

поезії і в гарній музиці, а в час, вільний від роботи, цілими родинами виходять помилуватися краєвидом. В країні Ніхон, як називають Японію її мешканці, сама природа повсюди виставляє на огляд людини свої грандіозні акварелі» [4, с. 449].

Провідний мотив збірки «Японські етюди» Олеся Гончара — гуманізм для японців — це світогляд, в основу якого покладені інтереси людей, турбота про їх благо. Він вимагає ставити під сумнів будь-які ініціативи, якщо вони завдають шкоди добробуту людини, не дивлячись на їх наслідки для економічного зростання, політичної влади або стабільності того або іншого порядку. У своїх японських враженнях Олесь Гончар наводить багато різноманітних фактів, які свідчать про цілеспрямований пошук засобів ефективного, відповідального і гуманістичного розв'язання багатьох нагальних життєвих проблем. Адже у японців багато чому нам варто вчитися.

Основні мотиви збірки «Японські етюди» такі: Японія — країна краси й мистецтва, японці — люди праці й високої культури, йдеться про особливості виховання дітей у Японії, японські традиції і сучасність, зв'язки Японії з іншими країнами, у тому числі й СРСР, наслідки Хіросіми та значення цих подій у формуванні японської свідомості та загартовування нації тощо.

Японія в Гончаревому варіанті часто полемічно загострена, підкреслено ідеалістична, виразно міфологізована. Важливою засадою у формуванні образу Японії є постійне апелювання до неї як до неповторної території, особливого простору. Як відомо, категорія публіцистичного простору відмінна від категорії художнього простору. Публіцистичний простір виділяється як широка галузь функціонування ідей, думок, положень соціального, політичного, ідеологічного, світоглядного характеру. Ця неохопна сфера не тільки побутування ідей, але й зіткнення їх, сфера, в якій ідеї прагнуть реального впливу на свідомість читача. «Головна відмінність від художнього простору, — вважає Г. Я. Солганік, — полягає в тому, що в публіцистиці ідеї функціонують у своєму безпосередньому вигляді, прямому, реальному. Вони можуть забарвлюватися емоційно та іронічно, сприйматися, спростовуватися, перекручуватися, але вони зберігають свій вигляд. Думки виражаються прямо чи завуальовано, але це ті думки, що не потребують образної форми, хоча вона і припустима» [8, с. 34].

Ми не знайдемо деталізованих описів першого знайомства автора з Японією, це швидше окремі, штрихоподібні фрагменти, уламки,

з яких вимальовується цілісний образ екзотичної країни, яка одно-значно сподобалась письменнику. Тут чимало палких освідчень цьому краєві, зворушливо-інтимних звернень до землі. Простір, що його можна номінувати «Ніхон», в текстах Олеся Гончара постає інтимним, що створює формально-змістовну рамку, всередині якої функціонують, діють, стикаються філософські, історіософські, культурологічні, економічні, релігійні та інші ідеї, що складають внутрішній простір, тобто зміст, що тісно взаємодіє з зовнішнім — політичним простором, який інтонується позачасовими патетичними висловлюваннями, загальними міркуваннями, риторичними питаннями, викривальними епітетами, фразеологічними зворотами та іншими прийомами експресивного синтаксису. Таким чином, відтворені події, порушені у зв'язку з ними проблеми та створені на їх основі образи-поняття в публікаціях О. Гончара ґрунтуються насамперед на особистісному характері сприйняття і висвітлення предмета мовлення (на другому місці — на характері сприйняття читачів-інтелектуалів), що, по-перше, дозволяє побачити нове в знайомому, по-друге, відтворити асоціативно-емоційну структуру статті й нарису, а найпоширенішим прийомом створення образу назвати міркування й роздуми.

Олесь Гончар не відшукує якихось особливих способів розповісти про країну Висхідного Сонця, його мотивне поле складається з традиційних понять і образів: самураї, сакура, Хіросіма, острови тощо. Бачення Японії в свідомості О. Гончара — письменницьке і публіцистичне водночас. Він показує японців як людей, у характері яких в односторонності можуть поєднуватися м'якість і грубість, сильна емоційність при зовні спокійному стані, яскраві почуття й стриманість. Образ Японії визначають сила самураїв і пронизлива краса сакури, жорстокість і ніжність, піднесеність і вичерпність. Автор створює портрети (з однаковою мірою витонченості і природності) як шахтарів, так і професорів, пише про заможних і бідних японців, створюючи мозаїчний образ країни, що приваблює кожного, хто потрапляє туди: «Японія пересичена, розжиріла, це вона тут то розслаблено човгає п'ятами, то люто вивертає руки в рок-н-роллі, шукаючи забуття... А там, у сонячному, зеленому, розіскреному веселощами Кумато, виходила на старт Японія трудова, яснолиця і ясночोла Японія, за якою — майбутнє» [4, с. 461].

Контраст — частий прийом Олеся Гончара, який пише про Японію. Поетика контрастів, антиномія гармонії та дисгармонії, постій-

не протиборство взаємовиключних тенденцій життя і пошук рівноваги становлять чи не найважливіші прикмети письменницької манери О. Гончара. В його етюдах про Японію наочною є своєрідна єдність і боротьба протилежностей. Цей закон указує на те, що в суспільстві, як і в природі, існують протилежності, тобто явища, що різко відрізняються за своїми властивостями і якостями. Але разом з такою найважливішою суттю контрастів, як наявність різкої протилежності сторін, контрастам властива й інша найважливіша суть — єдність протилежних сторін, тобто контрасти — це одночасно боротьба протилежностей і їх діалектична єдність.

Контраст як ключовий прийом мотивного поля Олеся Гончара має декілька рівнів: філософський, психологічний, фактологічний, соціальний тощо. Перший стосується розповіді про спосіб життя японців, котрі після Другої світової війни, після бомбардування Хіросіми розпочали новий етап свого буття. Другий — свідомості самих японців, зітканої із ліричності і холодної розсудливості, родовід якої сягає самурайських часів. Фактологічний контраст більшою мірою стосується описів різних прошарків населення: заможного і звичайного, що було цілком у дусі радянської публіцистики, котра обов'язково мала оспівувати шахтарів, селян, робітників заводів тощо. З ним тісно пов'язаний і соціальний контраст.

Композиція — побудова художнього твору, шпальти, збірки, книги. «Японські етюди» складаються з семи окремих творів-етюдів, з яких вимальовується образ країни Ніхон. Більшість творів книги — есеї, в які вкраплюються інші елементи творів публіцистичного характеру: інтерв'ю, замальовки, подорожні нотатки. Всі твори адресовані тодішньому читачеві, який має для себе скласти уявлення про країну Висхідного Сонця. Тому Гончар пише і про природу Японії, і про її людей — представників різних соціальних верств, торкається проблем виховання молоді на східних теренах, пише про проблему номер один того часу — наслідки ядерного вибуху Хіросіми й Нагасакі, відносин між Японією і СРСР. Відповідні і назви підрозділів збірки: «Квітуча сакура», «Людські долі», «Мііке — край шахтарський», «Міва-сан і хлопець у червоній куртці», «Про що мріють японські діти», «Нашадак самурая», «Місто-страдник». Аналіз композиції збірки приводить до думки, що вона є есеїстичною, тобто такою, в якій різні форми і стилі мовлення (опис, міркування, розповідь) тісно співіснують, перетікаючи одне в одного. Як відомо, есей орієнто-

ваний не на опис реального факту і навіть не стільки на думку, для якої цей факт послужив приводом, але на моделювання автономної реальності — світу думки всеохопного індивідуального «я». Як відомо, феномен есеїстичного завжди охоплює коло питань, пов'язаних із певною новацією вже відомого, з конструюванням нового, індивідуального розуміння дійсності, розуміння, втіленого в естетично досяжній цілісності нового образу. Есеїстична форма функціонує за законами художньої форми як сутності, що знаходиться у стані безперервного «самовиговорювання» і реалізує тим самим абсолютну потребу змісту бути не просто фактом думки, але й можливістю дійсності відбутися через митця-творця. Внутрішня ціннісна структура твору містить різноманітні існуючі типи цінностей, роблячи їх своїм змістом. Але вона і превалює над ними, вбираючи в себе і відтворюючи в своїй організації принципи різноманітних ціннісних порядків (соціальних, історичних, культурних), перетворюючи їх на принципи власної письменницько-публіцистичної побудови. Саме це і спостерігаємо в збірці як на рівні окремих творів, так і на рівні всієї книги, в якій картина світу вимальовується на ґрунті осмислення різних шарів авторської свідомості — соціальної, історичної, культурної і, звичайно, філософської. Структуральний аналіз komponування епізодів і фрагментів «Японських етюдів» якраз і доводить це, адже образний ряд кожного з них дає підстави стверджувати, що він є актом злиття та їх рефлексивної обробки.

Композиція збірки «Японські етюди» свідчить, що у світоглядній позиції автора виявляється сукупність принципів, поглядів і переконань, що визначають напрямок діяльності Гончара-письменника і Гончара-публіциста, його ставлення до дійсності. Світогляд нарисиста складається з елементів, що належать до всіх форм суспільної свідомості: велику роль у ньому відіграють наукові (фактичні), моральні й естетичні погляди. Наукові знання, включаючись у систему світогляду, служать меті безпосередньої практичної орієнтації людини в навколишній і природній реальності; крім того, наука раціоналізує ставлення людини до дійсності, рятуючи її від забобонів і оман (короткі екскурси в історію Японії, огляд хіросімської трагедії). Моральні принципи і норми служать регулятором взаємин і поведінки людей і разом з естетичними поглядами визначають ставлення до навколишнього, форм діяльності, її цілей і результатів (розповідь про шахтарів Мііке, профспілкового активіста Морі, депутата муніципалітету

міста Сімоносекі, що очолює місцеве відділення Товариства «Японія — СРСР»). Олесь Гончар, виражаючи свою світоглядну позицію, тим самим виявляє особливості своєї самосвідомості. Оскільки свідомість є єдністю відображення дійсності і ставлення до неї, у структурі тексту і збірки в цілому можна знайти різного роду почуттєві і раціональні рефлексії, що виникли у свідомості автора і оформлені ним у знаковій системі.

Але пізнання країни сакури, «сестри нашої української вишні», відбувається не тільки на емоційному, але й на раціональному рівнях. Авторські судження, оцінки і думки багато в чому виявляють позицію есеїста у ставленні до того чи іншого пізнаваного об'єкта — країни і, її інтелігенції і робітників, її поезії, краєвидів, історичного минулого. Головне призначення оцінних суджень у тому, щоб, повідомляючи факти, впливати на думки і поведінку читачів, які можуть полюбити цю країну, як це зробив письменник. Такий вплив ґрунтується на усвідомленні ставлення людини до дійсності, яке змінюється не стільки під впливом повідомлення про події як такі, завдяки тому, що факти набувають у тексті певне соціально-політичне забарвлення, внаслідок авторської оцінки з тих чи інших позицій, виявляючи визначену точку зору у тому чи іншому питанні.

Таким чином, композиційна єдність збірки «Японські етюди» виявляється в демонстрації різних світоглядних позицій: в інтеграції різноманітних у ґносеологічному і психологічному плані елементів: думок, почуттів, волевиявлень, уявлень, — така єдність спрямована на пізнавальну і ціннісно орієнтаційну установку і рефлексію читача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вельможко Я. Щоденник Олесь Гончара і рефлексії [Електронний ресурс] / Я. Вельможко. — Режим доступу: <http://bo0k.net/index.php?p=achter&bid=18315&chapter=1>
2. Галич В. Олесь Гончар: мить і вічність [Електронний ресурс] / В. Галич. — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/>
3. Галич В. Художній нарис у жанровій системі публіцистичної спадщини Олесь Гончара [Електронний ресурс] / В. Галич. — Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1251>
4. Гончар О. Японські етюди / О. Гончар // Гончар О. Твори : в 5 т. Т. 4. — К. : Дніпро. — С. 449–466.
5. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості : підручник / В. Здоровега. — Львів : ПАІС, 2004. — 268 с.

6. Ігнат'єва С. Мовна особистість Олеся Гончара в аспекті психолінгвістичних характеристик [Електронний ресурс] / С. Ігнат'єва. — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16557/14-Galich.pdf>
7. Козакова Л. О. Наратив малої прози Олеся Гончара: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 — українська література / Лідія Олександрівна Козакова. — Київ, 2008. — 20 с.
8. Солганик Г. Категория пространства в публицистике / Г. Солганик // Вестник Московского университета. Сер. 10 : Журналистика. — 2003. — № 6. — С. 30–38.

ВЕДУЩИЕ МОТИВЫ И КОМПОЗИЦИЯ СБОРНИКА ОЛЕСЯ ГОНЧАРА «ЯПОНСКИЕ ЭТЮДЫ»

Наталья Борисенко, канд. филол. наук, доц.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

Статья посвящена анализу сборника очерков Олеся Гончара «Японские этюды», которая как целостное образование еще не была проанализирована. Доказано, что целостность сборника основывается на общем начале её мотивов. Проанализирован и образ Японии в книге, обоснована её писательско-публицистическая природа.

Ключевые слова: *сборник, мотив, композиция, образ, писатель, очерк.*

LEADING MOTIVES AND COMPOSITION OF OLES HONCHAR'S COMPILATION «YAPONSKI ETIUDY»

Nataliya Borysenko, Candidate of Philology, associate professor

Odesa I. I. Mechnikov National University

The article is devoted to the analysis of Oles Honchar's essay collection «Yaponski etiudy» («Japanese sketches»), which had not been analysed yet as an integrally whole literary creation. It is proven that the collection's integrity is based on mutual basement of its motives. There is an analysis of Japan's image in the book, rationale of its writer's publicist nature.

The collection's composition analysis conveys the suggestion that it is essayistic. It includes different forms and discourse styles (description, contemplation, narrative) that tightly coexist by flowing into each other. As it is known, essay is oriented not at the description of a real fact and not even at the thought that had been caused by this fact, but rather at the modelling of an autonomous reality — the world of a pervasive individual self. Essayistic phenomenon always touches upon a number of questions connected with a certain innovation of something that had already been known, with construction of something new, with the individual understanding of the reality, understanding that is shown through the achieved integrity of a new image. Essayistic form functions according to the

laws of artistic form, as an essence that is in the state of constant self-reproach and realizes the absolute need of the content to be not only a thought-fact, but also an opportunity for the reality to go through the creator. The inner integrated structure of the work has various existing types of values, and makes them a part of its content. However, it also prevails above them, by absorbing them and recreating in its organization the principles of various valuable orders (social, historical, cultural), while making them its own principles of writer's publicist structure. It becomes evident in «Yaponski etiudy» («Japanese sketches»), both on the level of separate works and the book as a whole, in which the world picture becomes visible based on the comprehension of different layers of author's conscience — social, historical, cultural and, of course, philosophical. Structural analysis of episode and fragment combination in «Yaponski etiudy» («Japanese sketches») proves it, because images set in each of them give a basis for the assumption that it is the act of unification and their reflexive processing.

Key words: *compilation of works, motive, composition, image, writer, essay.*

REFERENCES

1. Velmozhko, Ya. (2017), Shchodennyk Olesia Honchara i refleksy, available at: <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=18315&chapter=1>.
2. Halych, V. (2017), Oles Honchar: myt i vichnist, available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/>.
3. Halych, V. (2017), Khudozhnii narys u zhanrovii systemi publitsystychnoi spadshchyny, available at: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1251>
4. Honchar, O., Yaponski etiudy [Collected Works], (Vol. 1–5), Vol. 4, pp. 449–466 [in Ukrainian].
5. Zdoroveha, V. (2004), Teoriia i metodyka zhurnalistskoi tvorchosti : pidruchnyk, PAIS, Lviv [in Ukrainian].
6. Ihnatieva, S. (2017), Movna osobystist Olesia Honchara v aspekti psykhologichnykh kharakterystyk, available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16557/14-Galich.pdf>
7. Kozakova, L. O. (2008), Naratyv maloi prozy Olesia Honchara: avtoref. dys. kand. filol. nauk: 10.01.01 — ukrainska literatura, Kyiv [in Ukrainian].
8. Solganik, G. (2003), Kategorija prostranstva v publicistike, Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 10. Zhurnalistika, no. 6, pp. 30–38 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 21 липня 2017 р.